

VÖLGYESI Levente

habilitált egyetemi docens

PPKE JÁK

DOI: 10.15170/DIKE.2022.06.01.04

A házassági javak megjelenése a Corpus Iuris Canonicensiben¹

The Appearance of the Matrimonial Goods in the Corpus Iuris Canonicens

For a long time, the regulation of marriage law in a unified system was not realized. In the late Middle Ages, canon law regulated the most important elements of marriage in systematic collections. The goods of the marriage were primarily contained in the Decretum Gratiani and the Liber extra. These goods were: fidelity, indissolubility, birth and care of children, sacramental character. Marriage law had four layers: ius naturalis, Holy Scripture, Roman law and canon law. Later, there was a unified regulation both in the field of Catholic dogmatics and canon law (Catechism (1566, 1992) and Corpus Iuris Canonicens (1917, 1983).

Keywords: canon law, Corpus Iuris Canonicens, Christian marriage

1. A kánonjogi házasság kontextuális értelmezése

Az egyházi források tanulmányozása folyamán megfigyelhetjük, hogy a házassági jog egységes rendszerbe történő foglalása hosszú ideig nem valósult meg. Ennek az oka elsősorban az, hogy a keresztény házasság-felfogás jórészt megegyezett a közfelfogással, érdemben azt, illetve annak elemeit nem vonták kétségbe. Ráadásul a házasság spirituális vetületét a zsidó valláserkölcsi szokásokból hagyományozták át, amíg a jogi jellegű szabályozás a kereszténység életterét átható római jog szilárd alapjain állt.² A iustinianusi kodifikáció egyértelműen keresztény értékrenden álló jogot hozott létre, amelynek tekintélyét kevesen merték megkérdőjelezni.

A középkor egységes világképét a hitújító felekezetek eszméinek térnyerése zúzta szét, amelyre a nyugati területeken a katolikus egyháznak – az évezredek hagyományokra is hivatkozva – egyre inkább átfogó tanítást kellett adnia és lefektetnie, tekintettel arra, hogy már nem lehetett a közmegegyezésre hivatkozni. Az eddig megrendíthetetlen tekintéllyel szemben szinte minden megkérdőjelezhető lett, így a korábban kikezdzhetetlen értékek rögzítése különösen fontossá vált. A házasság területe sem jelentett ez alól kivételt. Van szentségi jellege? Felbontható? Egyáltalán: a házassági kötelék kérdésében az egyháznak van joghatósága? Ez a joghatóság kizárólagos vagy meg kell osztozni egyes kérdésekben a világi hatalommal?

1 A tanulmány rövidített változata a „*Vetus et Novum Testamentum jogi relevanciája*” című konferencián 2022. június 3-án hangzott el.

2 SZUROMI, Az egyházi házasságra vonatkozó kánoni előírások történetének vázlatja 39.

2. A házassági jog rendszerezése

Európai politikai és eszmei széthullásának évszázadában a katolikus válasz a Trienti Zsinaton (1545-1563) született meg. A zsinat 24. ülésén, 1563. november 11-én fogadták el azokat a kánonokat, amelyek a házasságról vallott katolikus tanítást összefoglalták. Kinyilvánították, hogy a házasság szentség, amely kegyelmet közvetít (1. kánon). A többnejűségekre vonatkozó véleményekkel ellentétben az egynejűséget tekintették az egyetlen keresztény házastársi együttélési formának (2. kánon). Leszögezték, hogy a házassági akadályok kérdésében az egyház illetékes (3-4. kánon). A keresztény házasság felbonthatatlan (5-7. kánon), viszont lehetséges az ágytól és asztaltól való elválás (8. kánon). Akit papi vagy szerzetesi fogadalom köt, érvénytelenül kísérel meg házasságot kötni (9. kánon). A zsinat külön kitért a házasság és a szüzesség értékeire (10. kánon), valamint az ünnepélyes házasságkötés évközi időszakainak meghatározására (11. kánon). A házassági ügyek egyházi bíróságok joghatósága alá esnek (12. kánon). Megjegyzendő, hogy ekkor keletkezett az ún. *Tametsi* rendelet, amely a klandesztin házasságok felszámolására volt hivatott.³

A fenti zsinati tanítás ezzel nem számolta fel azt a jogi partikularizmust, amelynek okán a házasságra vonatkozó kánonokat több jogforrási helyről kellett összegyűjteni. Ebben a munkában a tudományos művek nagy segítséget jelentettek, mert nagyban előmozdították a joganyagban való praktikus eligazodást is.⁴

A rendszerezett házassági jogot a kodifikáció kora hozta el. Az első Codex Iuris Canonici (1917) az 1012–1143. kánonok alatt, amíg a második CIC (1983) az 1055–1165. kánonokban szabályozta egységesen a házassági anyagi jogot. A házasság lényegi elemeit viszont nem csupán egyházi jogi forrásokból lehetett megismerni, hanem az egyházi tanítóhivatal a katekézisen keresztül is törekedett összefoglalni a hitigazságokat. Így a 16. században a *Római Katekizmus* (1566) XXVII. fejezete szólt a házasság intézményéről, a II. Vatikáni Zsinat (1962-1965) pedig – törekedve a lelkipásztori metodológiát a modern kor emberének világához igazítani – a *Katolikus Egyház Katekizmus*a (1992) 1601–1666. pontjaiban ad tanítást.⁵

Annak érdekében, hogy hűségesek legyünk a jogtudományi megközelítéshez, jelenleg a hatályos kánoni kódex az alábbiak szerint határozza meg a házasságot: „A házasság az a szövetség, amelyben a férfi és a nő az egész élet olyan közösségét hozza létre egymással, amely természeténél fogva a házaspár javára, gyermekek nemzésére és nevelésére irányul”.⁶ Viszont annak érdekében, hogy a tanulmány címéhez is hűek maradhassunk, most az előző meghatározásból a házasság javaira kell figyelmünket fordítani. Illetve arra a kérdésre fókuszálunk, hogy a házasság javai miként jelentek meg az érett középkor egyházi joganyagában.

Kétségtelen, hogy az eddig elsősorban kronologikus joggyűjteményekben fellelhető joganyag szisztematikus rendezésének az egyetemek 12. századi megjelenése nagy lendületet adott. A jogtudomány területén mérföldkönek számított, amikor 1080 körül a *Digesta* szövegét felfedezték.⁷ Ennek

3 DENZINGER – HÜNERMANN, Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai 421-423; SZÁNTÓ, A katolikus egyház története 661.

4 ERDŐ, Egyházjog 75.

5 KEK 432–448; Compendium 115-118; SCHERMANN, A házasságjog kézikönyve 597–612.

6 CIC (1983) 1055. k. 1. §

7 ERDŐ, Az egyházjog forrásai 166.

egy változata egyre jobban terjedni kezdett (*Vulgata*), amely elsősorban a bolognai oktatáshoz köthető. Így a civiljog nagy előrelépést tett a tudományos művelés irányába, amely törvényszerűen magával húzta a kánonjog művelését is. Ennek ismert példája a skolasztikus dialektika metodikájára épülő *Concordia discordantium canonum* megszületése, amely *Decretum Gratiani* (1140 körül) néven vált népszerűvé. Tekintettel arra, hogy ez leginkább egy korabeli egyetemi tankönyvnek felelt meg, hivatalos jogszabályként való alkalmazás szándéka nem merült fel, így a dekrétum szó önmagában is mutatja, hogy mekkora hatást gyakorolt a kortárs jogalkalmazókra. A nagyszabású mű három részre és 3.800 fejezetre oszlott, melyben lényegét tekintve az alábbi felosztással találkozhatunk:

I. rész	
1-20. distinctio	A jog fogalma és forrásai
20-24. distinctio	Az egyházi hierarchia
25-101. distinctio	A klerikusok felszentelése, jogállása, letétele
II. rész	
2-7. causa	Perjog
8-11. causa	A püspök hatalma
12-14. causa	Vagyonjog
16-20. causa	Szerzetesjog
23-24. causa	Eretnekek + háború joga
27-36. causa	Házassági jog
III. rész	
1-5. distinctio	A szentségi jog és az ünnepek

A fenti felosztásból jól látszik, hogy a házassági jog egy önálló egységet képezett, és az eddigi kánoni hagyományt szisztematikus rendbe foglalta.

A következő fejlődési állomás a *quinque compilationes antiquae* megjelenése volt. A *compilatio prima* (1192) *Bernardus Balbi Papiensis* munkája volt, amely az alábbi módon tagolódott: a, jogszabályok, klerikusok, peralapítás; b, peres eljárás; c, klerikusok és szerzetesek élete és javai; d, házassági jog; e, büntetőjog. A mű negyedik könyvét a házassági jog foglalta el, amelyet külön kezeltek a többi szentségtől. Jelen tanulmány szempontjából kevésbé releváns, mégis megjegyzendő, hogy a joganyag végén helyezkedett el – a világi jogrendszerhez hasonlóan – a büntetőjog. Ugyanígy a *compilatio tertia*, amely *Beneventói Péter* munkája 1210-ből, csupán azért kerül említésre, mert ez volt az első hiteles gyűjtemény, amely napvilágot látott, tehát jogalkotói tekintéllyel lett kihirdetve.

A *Liber extra* (*Collectio decretalium Gregorii IX*) 1234-ben már tudatos jogalkotói szándékot tartalmazott. 1230-ban IX. Gergely pápa (1227-1241) megbízta *Peñaforti Szent Rajmundot*, hogy gyűjtse össze a *Decretum Gratiani* óta született joganyagot. A közkeletű *extra* elnevezés is erre utalt, hogy mindent tartalmazott a *Decretum Gratiani* joganyagain kívül. Tekintettel arra, hogy a mű igen terjedelmes, nem véletlen, hogy a házasságjogi anyagaiban is inkább innen lehet meríteni a házasság javaira vo-

natkozóan. Ez a hiteles gyűjtemény az öt régi kompiláció szerkezetét követve öt könyvre oszlott, benne 1971 fejezettel. A negyedik könyv – az előzőekből következően – a házassággal foglalkozott.

A következő fontos állomás, a *Liber sextus* (1298) csupán két releváns tény miatt kerül most megemlítésre. Bár maga is öt könyvre oszlik, a megbízó, VIII. Bonifác pápa (1294-1303) azért is adta ezt a nevet, mert a *Liber extra* öt könyve mögé mintegy hatodikként kellett csatolni a joganyag tanulmányozása folyamán. A másik ok, amiért megemlítésre kerül, az a tény, hogy szerkesztési elveit vizsgálva ez a mű tekinthető a modern európai újkori törvénykönyvek szellemi előzményének. Végül egy érdekesség: a mű végén szerepel egy *regulae iuris*, amely *Dinus Mugellanus* bolognai római jogász-profeszor munkája lehetett.

A későbbi *Corpus Iuris Canonice*nek több része is figyelemre méltó,⁸ viszont egy igen rendhagyó okból emelendő ki az utolsó egysége, az *Extravagantes communes*. *Jean Chappuis* Párizsban,

1500-ban különböző kéziratokból állította össze és nyomtatta ki gyűjteményét, magánkiadásként. Ez is öt könyvre oszlott, viszont a tanulmány számára releváns negyedik könyv teljes mértékben üres volt, mert házassági jogi anyagot nem tartalmazott, egyetlen egy kánont sem.

3. A kánoni házassági jog rétegződése

Tekintettel arra, hogy a *Corpus Iuris Civilis* és *Canonici* egymással párhuzamosan fejlődtek, illetve az egyházjog a Szent Római Birodalom és annak kulturális körében eső államokban alakult, a házasságra vonatkozó szemlélete is ezt tükrözi. A skolasztikus gondolkodásban így a házasság megítélése egy nagyobb rendszer részét képezi és rétegződik. Ennek megfelelően a házasság négy rétege az alábbi.

A házasság alapja először a természetjog (*ius naturale*). Lényegében a férfi és a nő vonzalma, amelynek egyrészt alkotója a nemi vágy, másrészt pedig a nemzési képesség. A természetesre építve a természetfeletti jelenik meg a második rétegben, a kinyilatkoztatott jogban. A házasságot *Isten* alapította a teremtés művében, ezért is nevezhetjük ősszentségnek, amelyet később *Krisztus* szentségi jelleggel ruházott fel. A harmadik réteg a római jog. *Modestinus* meghatározását az egyház is átvette, tekintettel arra, hogy a iustinianus-i kodifikáció ezt tartalmazta.⁹ Hasonló karriert futott be *Ulpianus* definíciója is, amely az férfi és a nő megegyezését tette a házasság alapjának.¹⁰ A keresztény felfogásnak megfelelő házasságban a nő elnevezése immáron *uxor*, aki nem tárgy, hanem szerződő alanya a jogviszonynak.¹¹ A negyedik és ezzel utolsó réteggént az egyházjog került megnevezésre, amely jelentős mértékben a civil jogból merített. Így az alpmeghatározás is ennek megfelelően került át a tételes kánoni jogba. A házasság férfi és a nő közötti szövetségi jellegét a civil jog is kiemelte.¹² *Petrus Lombardus* közvetítésén keresztül ezt a meghatározást *Aquinói Szent Tamás* is magáévá tette, és innen immáron már csak egy lépés volt, hogy a *Liber extra* is átvegye.¹³

8 *Clementinae* (1317): V. Kelemen pápa (1305-1314) megrendelésére készült, XXII. János pápa (1316-1334) hirdette ki. Szintén öt könyvre oszlik. *Extravagantes Iohannis XXII*: magángyűjtemény; szerzője: *Gulielmus a Monte Lauduno* (Toulouse, 1319); *Zenzelinus de Cassanis* kiegészítéseivel (1325). *Jean Chappuis* (Párizs, 1500): nyomtatásban adta ki. ERDŐ, Az egyházjog forrásai 200–203.

9 *Nuptiae sunt conuinctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio* (Dig.23.2.1).

10 *Nuptias consensus facit* (Dig. 35.1.15).

11 ERDŐ, Egyházjog 503.

12 Inst.1.9.1.

13 X.2.23.11.

Szinte tankönyvi szintű ismeret a házasság létrejötte kapcsán *Huguccio* konszenzus elmélete.¹⁴ Az egyházjog így két házasságkötési formát ismert el, hasonlóan a civiljogi szerződések létrejöttére: az úgynevezett jelenszavas házasságkötést, valamint az eljegyzést követő testi kapcsolat által megvalósított házasságkötést. Ez a gondolat a CIC szabályai között is megjelent, és erre hivatkozhattak a felek, ha valamelyik fél a későbbiekben elvitatta a házasságkötés tényét.¹⁵

Amint a Trienti Zsinat *Tametsi* rendelete is sejteti, az érett középkor folyamán nyitott kérdés maradt a konszenzus kinyilvánításának formája. Ennek szabályozásának híján álltak elő az úgynevezett rejtett, klandesztin házasságok. Erre az első lépést a IV. Lateráni Zsinat (1215) tette meg, amely előírta a házassági kihirdetés, valamint az egyház előtti nyilvános kötés kötelezettségét, de a kérdést magabiztosan a Trienti Zsinat rendezte, amikor a kánoni forma alkalmazását érvényességi feltételnek minősítette.¹⁶

4. A házasság javai

Ezzel jutottunk el a tanulmány központi kérdéséhez, amely a házasság korabeli joganyagokban meghatározott javairól rendelkezett. A házasság hármasságjáról beszélt a mértékadó teológus és kanonista közösség. Az eszmei kiindulópont *Szent Ágoston* volt, aki így fogalmazott: „*Mindazon javak, amelyek miatt a házasság jó, ezek: a gyermek, a hűség és a szentség*”. Így tehát az alábbi hármassággal találkozhatunk: a, *bonum prolis*: gyermekáldás; b, *bonum fidelitatis*: házastársi hűség, kölcsönös támogatás és kizárólagos belső közösség; c, *bonum sacramenti*: felbonthatatlanság.¹⁷ Lényeges kiemelni, hogy a felbonthatatlanság kérdését a szentségi jelleggel kötötte össze *Ágoston*. Tehát ha kétségbe vonjuk a házasság szentségi jellegét, ezzel a felbonthatatlanságát is már nehéz védenünk. Az ágostoni gondolatokat már *Gratianus* is citálta.¹⁸

A házasság céljaként egy kettősség mutatható ki. Fő célja az emberi nem elterjedése. Erre utal a „*szaporodjatok és sokasodjatok*” isteni parancs,¹⁹ és ezt erősíti *Tóbiás* azon kijelentése, hogy nem élvezetvágyból, hanem az utódok miatt köt házasságot.²⁰ Figyelemre méltó *Szent Pál* azon kijelentése is, hogy az asszony a gyermek szülése által üdvözülni.²¹ A házasság mellékes célja szintén többretegű: egymás segítése („*nem jó az embernek egyedül lennie*”),²² valamint a nemiség törvényes keretek közötti megélése („*jobb házasodni, mint égni*”).²³

A szentírási gondolatok mellett a természetjogi elvek megjelenését is nyomon követhetjük ebben a felfogásban.²⁴ Az anya szerepe elsősorban a gyermek világrahozatalában és nevelésében érhető tetten. Önmagában a házasság latin *matrimonium* szavában is érezhető a *mater* és a *munus* szavak

14 SZUROMI, Az egyházi intézményrendszer története 165.

15 X.4.1.2.

16 BÁNK, *Connubia canonica* 455.

17 De bono coniugali; cap. 24. n. 32. Szent Ágoston idézi: BÁNK, *Kánoni jog II.* 153.

18 C.27.q.2.c.10.

19 I. Mózes 1:27.

20 Tóbiás 8:9.

21 I. Timótheus 2:15.

22 I. Mózes 2:13.

23 I. Korinthus 7:2.

24 *Modestinus* definíciójának átemelése: X.2.23.11.

összeolvadása,²⁵ ahogy erre a *Liber extra* is felhívta a figyelmet.²⁶ Az egyházjog a nő kötelességévé tette gyermeke táplálását is.²⁷

A gyermek és az anya kapcsolatának egyházi szabályozása mellett a figyelmet elsősorban a házastársak közötti kapcsolat igényli. Ameddig az előző vérségi kapcsolat, addig a második szövetségi jellegű. A Szentírás gyakran hivatkozik *Isten* és a választott nép közötti szövetségi kapcsolatra, amelyhez *Isten* mindvégig hűséges, egyszer sem szegi meg. Kérdés, hogy ez a szövetség azonos erejű-e a házassági életszövetséggel. A válasz egyértelmű igen, ahogy ezt már a *Decretum Gratiani* is vallotta. A házasság összeköti a férfit és a nőt,²⁸ olyannyira, hogy a férfi és a nő erős köteléke a halálon is túl mutat,²⁹ ezért temetkezési helyük is közös.³⁰ Megjegyzendő, hogy két évszázaddal később rögzítésre került, hogy a feleség szabadon megválaszthatta temetkezési helyét, és akár férjétől teljes mértékben eltérő helyről rendelkezhetett.³¹

A házasság javai közül a hűségre is kitért az érett középkor egyházjoga.³² Tekintettel arra, hogy ez erősen erkölcszociológiai kérdéseket is felvetett, maga a szabályozás is eltávolodott az egyszerű szerződésességtől, és az egymáshoz való hűséget önmagában is előírta,³³ illetve ennek megszegését az egyik legsúlyosabb bűn kategóriájába sorolta.³⁴

A házasság szentségi jellege a házasság javainak sorában viszont annyiban egy igen érdekes terület, hogy ennek szentségtani kifejtését anakronisztikus törekvés lenne elvárni a tárgyalt korszakban. A keleti kereszténység a misztérium kifejezést használta, amelynek alapjelentése a becsukott száj, a hallgatás, illetve a szem lehunyása. Indoka, hogy emberi szavakkal kifejezhetetlen dologról van szó, amelynek természetfeletti vonatkozása van. Így értelmezhetjük *Szent Pál* szavait a házasságról mint misztériumról.³⁵ A *sacramentum* kifejezés ezzel szemben római katonai esküt jelentette, illetve a peres felek által letett pénzüsszeget, amelyet a pernyertes fél megkapott, illetve a pereszes részét vallási célokra fordították. A szentség kifejezést, mint terminológiát csupán a 11. században kezdte el használni a teológia.³⁶

Mivel a házasság vallási jelleggel is bír, *Ádám* és *Éva* kapcsolata párhuzamba állítható *Krisztus* és az egyház kötelékével, amint ezt a *Liber extra* is tanította.³⁷ Az első emberpár kapcsolata, mint hivatkozási alap viszont felvetette a kérdést, hogy mi a helyzet a poligámia kérdésével, hiszen a pátriárkák korában elterjedt volt a többnejűség intézménye. A kortárs kánonjog tanítása egyértelmű volt: a házasság monogám kapcsolat, egy testté lesz a kettő,³⁸ amely alól a pátriárkák sajátos felmentés kaptak *Istentől*.³⁹

25 SIPOS – GÁLOS, A katolikus házasságjog rendszere 38.

26 X.3.33.2.

27 D.5.c.4.

28 C.30.q.5.c.8.

29 C.13.q.2.c.2.

30 C.13.q.2.c.3.

31 X.3.28.7.

32 KAZALY, A katolikus egyházjogtan kézi könyve 511.

33 C.32.q.4.4.

34 C.32.q.5.18.

35 Efézus 5:32.

36 SCHÜTZ, A keresztény szellemiség lexikona 266. és 350.

37 X.4.19.8. és X.1.36.11.

38 SCHERMANN, A házasságjog kézikönyve 2.

39 X.4.19.8.

Kétségtelen, hogy az érett középkor egyházjoga a házasság javaival kapcsolatosan koherens tanítást nem adott, amelynek indoka leginkább abban keresendő, hogy ebben az időben mindezekről a kérdésekről konszenzus alakult ki. Ez a jelenség azonban nagyban inspirálta az egyházi rendszerralkotást abban a későbbi időszakban, amikor a keresztény házasságra vonatkozó egyes tételeket a protestantizmus térnyerésével komolyan elkezdték kétségbe vonni. Mindez magával hozta egy minden egyes kérdésre részleteiben kiterjedő rendszer leírását, amelynek bemutatása viszont már a tárgyalt korszakunkon messze túlmutat.

Felhasznált irodalom és források

- A Katolikus Egyház Katekizmusa (fordította: DIÓS István). Budapest 2002
A Katolikus Egyház Katekizmusának Komentáriuma (fordította: DIÓS István). Budapest 2006
BÁNK József: Kánoni jog II. Budapest 1963
BÁNK, Joseph: Connubia canonica. Roma 1959
Codex Iuris Canonici (szerkesztette: GASPARRI, Pietro). Vatican 1965
Codex Iuris Canonici – Az egyházi törvénykönyv (szerkesztette és fordította: ERDŐ Péter). Budapest 2015
DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter: Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai. Budapest 2004
ELŐD István: Katolikus dogmatika. Budapest 1983
ERDŐ Péter: Az egyházjog forrásai. Budapest 1998
ERDŐ Péter: Egyházjog. Budapest 2003
KAZALY Imre: A katolikus egyházjogtan kézi könyve. Vác 1877
SCHERMANN Egyed: A házasságjog kézikönyve. Pannonhalma 1922
SCHÜTZ, Christian: A keresztény szellemiség lexikona (fordította: BÚZÁS József). Budapest 1993
SIPOS István – GÁLOS László: A katolikus házasságjog rendszere. Budapest 1960
SZÁNTÓ Konrád: A katolikus egyház története III. Budapest 1987
SZUROMI Szabolcs Anzelm: Az egyházi házasságra vonatkozó kánoni előírások történetének vázlata. Iustum Aequum Salutare IV. 2008/3. sz. 39-48.
SZUROMI Szabolcs Anzelm: Az egyházi intézményrendszer története. Budapest 2017